

De Wartburg omarmt exemplarisch onderwijs

'We kunnen en willen niet meer terug'

'Dit is wat we willen.' Dat zeiden alle tien de teamleden van reformatorische basisschool De Wartburg in Woudenberg, toen ze naar huis reden na de onderwijskunstconferentie in 2004. **'Diepgaand leren, thema's die diverse vakgebieden tegelijk bestrijken en ook nog eens volop gelegenheid om onze christelijke identiteit naar voren te laten komen.'** Sinds het cursusjaar 2004-2005 komen Bert Kalkman en Willemieke Reijnoudt van *Driestar educatief* regelmatig naar Woudenberg voor het geven van een cursus of coaching. De eerste contouren van een toekomstdroom worden zichtbaar.

'Een geweldig concept'

Directeur André Frietema vertelt: 'In 2003 heb ik een paar maanden wat klussen gedaan voor het voormalige BGS, tegenwoordig onderdeel van *Driestar educatief*-onderwijsadvies. Alle BGS-ers werden in die tijd uitgenodigd om een tweedaagse onderwijskunst te volgen. Ik was er ook bij en vond het concept echt geweldig. Ik begreep steeds beter waarom mijn zoontje zo enthousiast was toen hij een jaar of wat daarvoor het exemplaar 'Gutenbergs drukmachine' – op onze

exemplaar 'Het veldboekje' mee en voerden vervolgens delen van 'Het licht en de dingen' uit. Bij het laatstgenoemde exemplaar gaven ze elkaar les. 'Dat zelf als leerling meedoen en zelf oefenen met lesgeven is voor ons echt de sleutel tot het succes geweest', stelt Andrea vast, 'we leerden van zien, meemaken en nadoen.' Erna noemt het heel goed en nodig dat ze vanaf het begin met het *hele* team bij exemplarisch onderwijs betrokken zijn geweest. 'Alleen red je het mijns inziens echt niet. Je hebt elkaar nodig om te blijven leren en ontwikkelen.'

Niets cadeau

Wie denkt dat de teamleden van De Wartburg exemplarisch onderwijs nadeden en het als een soort kunstje voortaan probleemloos in hun onderwijs toepasten, heeft het mis. 'In het begin werd ik er echt heel chagrijnig van', laat Andrea zich ontvallen, 'wat we voor ogen hadden, wilde bij mij maar niet lukken.' Erna zegt dat vrijwel alle collega's de eerste tijd lieten weten dat 'het helemaal niet ging'. Ze heeft daar wel een verklaring voor. 'Op drie terreinen tegelijk moesten er veranderingen plaatsvinden: er werden andere leerkrachtvaardigheden gevraagd, we moesten anders omgaan met de leerstof en ook de leerlingen moesten

'Het is goed dat we vanaf het begin met het hele team bij exemplarisch onderwijs betrokken zijn geweest'

school uitgevoerd door Willemieke Reijnoudt, toen nog studente – meemaakte. Toen ik hoorde dat de hogeschool bezig was een onderwijskunstconferentie voor te bereiden, heb ik meteen mijn hele team ingeschreven. Mijn mensen waren bij terugkomst echt zo positief als ik had gehoopt. Vrij snel na die tijd heb ik Bert Kalkman gebeld en hem gevraagd ons verder kennis te laten maken met de ideeën achter exemplarisch onderwijs (zoals onderwijskunst tegenwoordig wordt genoemd) en met de praktische uitvoering daarvan.'

Met het hele team

Andrea Bakker en Erna Molenaar, leerkrachten op De Wartburg, kunnen zich de eerste bijeenkomsten nog goed herinneren. Ze leerden er meer over de principes achter exemplarisch onderwijs, waaronder het socratische gesprek, maakten als 'leerlingen' het

wennen aan een nieuwe manier van werken. Zoiets regel je niet even. We hebben bijvoorbeeld sterk geworsteld met de last van de oude manier van lesgeven. Het kostte veel moeite om de doelstelling voor het eind van de les in zekere zin los te laten en bij 'omwegen' gewoon met de groep mee te gaan. Het is de kunst om leerlingen via zelf gevonden paden een antwoord te laten vinden. Juist wanneer ze echt zelf op zoek gaan, zullen ze hun oplossing niet snel vergeten. Bert Kalkman houdt ons steeds weer voor dat we leerlingen niets cadeau moeten geven. Dat onderschrijven we helemaal. Het is de moeite ook zeker waard. Maar het vraagt wel veel.'

Ups en downs

André Frietema heeft de eerste tijd regelmatig leerkrachten aan zijn bureau gehad die het wat exemplarisch onderwijs betreft even niet meer zagen

zitten. 'Heel wat mensen heb ik in de beginperiode een duwtje in de rug gegeven. Ik hield hun voor dat het heus wel zou lukken en dat de dingen wat mij betreft zeker niet op topniveau hoefden. Ik wil namelijk dat de gewone leerkracht op onze ergens heel gewone school zich prettig voelt bij het concept. Om die reden heb ik bij Bert een paar keer op de rem getrapt. Het ging te snel. Mijn leerkrachten wilden wel degelijk, maar maakten niet alle stappen mee, hadden er behoefte aan de zaken te laten bezinken. We hebben toen een rustpauze van een paar maanden ingebouwd. Toen we de draad weer oppakten, bleek opnieuw dat praktijk en theorie niet altijd gelijk opgaan.'

Erna en Andrea illustreren dat: 'Tijdens een van de

de kinderen uiteindelijk uit waar ze moeten zijn, is haar ervaring.

Een goed voorbeeld vinden is gemakkelijker gezegd dan gedaan. Uiteindelijk geeft ze er een uit groep 1 en 2, waar ze leerkracht is. Het is illustratief voor een lastige onderwijssituatie tijdens een miniatuur over een voor kleuters overzichtelijk verschijnsel, namelijk het bakken van pannenkoeken. Haar verhaal geeft een goede indruk van exemplarisch onderwijs met heel jonge kinderen en van vermakelijke en toch weer heel serieuze situaties waarin je daarbij verzeild kunt raken. Andrea: 'Het thema "Pannenkoeken" wordt in heel wat kleuterklassen behandeld, meestal in het kader van een project over eten. Maar waarom zou je het met jonge

'Het samenspel tussen de leerkracht en de klas vraagt toch écht vaardigheden die je moet ontwikkelen en waarvan je niet genoeg goede voorbeelden kunt zien'

bijeenkomsten met Bert en Willemieke evalueerden we wat we de week ervoor in onze klassen hadden gedaan. De reacties waren niet mis. "Helemaal prut; dit nooit meer", was de algemene teneur. Bert reageerde hier ijzersterk op. Hij vroeg of er 's middags een klas beschikbaar was en zocht materialen op die hij nodig had voor exemplarisch onderwijs over drijven en zinken. Tien leerkrachten waren even later toeschouwer in een exemplarische les. Van dichtbij maakten we een inspirerend voorbeeld mee. We zagen hoe Bert en de leerlingen op elkaar reageerden. Het samenspel tussen de leerkracht en de klas vraagt toch écht vaardigheden die je moet ontwikkelen en waarvan je niet genoeg goede voorbeelden kunt zien. Die hebben de functie van een spiegel. Wij zagen daarin onder meer dat we – anders dan we zelf dachten – toch nog sterk aan onze eigen vragen vastzaten, dat het socratische gesprek nóg invoelender luisteren vraagt en dat je een thema eigenlijk volledig moet overzien om te kunnen bepalen of je op opmerkingen van leerlingen niet of juist wel moet ingaan. In ieder geval raakten we er opnieuw van overtuigd dat exemplarisch onderwijs echt het onderwijs is dat bij onze school past. Wat zou het geweldig zijn om onze leerlingen zo onderwijs te kunnen geven! We geloofden er weer helemaal in.'

Boterbloemen in de koelkast

Natuurlijk is ook na die middag op De Wartburg niet alles vlekkeloos verlopen. Andrea merkt echter op dat haar in lastige onderwijssituaties, waarin leerlingen er lang over doen om het goede spoor te vinden, niet meer snel het gevoel bekruipt dat het niet goed zal komen. Zelfs in behoorlijk complexe situaties komen

kinderen niet kunnen hebben over het *verschijnsel* pannenkoekenbakken? Je kunt hen best laten nadenken over wat er daarbij gebeurt en over de verhouding van de ingrediënten. Met dat in het achterhoofd stelde

ik me in mijn groep voor als de knecht van een kok. Ik vertelde dat ik samen met de kok pannenkoeken zou gaan bakken, maar dat de kok ziek was en ik zelf geen idee had hoe het moest. Aan de kinderen vroeg ik of ze me wilden helpen. Een paar dagen achtereenvolgend hebben we steeds een tijdje met elkaar nagedacht over ingrediënten en benodigdheden. Melk, eieren, boter, meel ... de kinderen brachten het allemaal zelf naar voren. Ze bedachten ook welke gereedschappen er nodig waren, zoals bijvoorbeeld de garde, al heette die een paar dagen lang "zo'n ding", totdat een van de kinderen thuis hoorde hoe dat ding heette. Dat we meel nodig hadden, was een associatie naar aanleiding van de opmerking van een leerling dat de pannenkoeken niet te melig moesten worden. Met elkaar gingen we

aansluitend naar de winkel om ingrediënten te kopen. Daarna namen we – zoals dat hoort bij exemplarisch onderwijs – de proef op de som. De pannenkoeken smaakten ons prima!

Ik wilde echter nog verder de diepte in: waar komen de ingrediënten van een pannenkoek vandaan? Daarom zei ik dat ik nogmaals pannenkoeken wilde bakken, maar dat de winkels helaas al dicht waren. Wat moest ik nu doen? Na heel wat nadenken kwamen de molen,

de kip en de koe in beeld. Alleen de boter ontbrak nog. “Nou, dat is een makkie. Die maak je van boterbloemen”, zei een van de kinderen. Volgens de klas moesten er boterbloemen worden geplukt, daar moest water bij en het geheel moest in de koelkast. Iedere dag moesten we even roeren ... Jammergenoeg wilde het maar niet lukken met de boter. Als leerkracht zat ik echt met mijn handen in het haar: hoe kreeg ik de leerlingen

op andere gedachten? Na verloop van tijd kwamen de kinderen erop dat boter dezelfde kleur heeft als melk: was boter geen dikke melk? Maar hoe kregen we die dikke melk? Op dat moment maakte ik de keuze om slagroom (als dikke melk) in te brengen. Ik vertelde dat ik daarvoor bij de boer was geweest. Langzaam maar zeker kwamen we bij de oplossing. Ik heb in dit voorbeeld duidelijk ervaren wat het is om in het denkproces van de kinderen “mee” te gaan zonder in de stress te raken. Door mijn ervaring met “Pannenkoeken” ben ik eveneens overtuigd geraakt van het feit dat het heel goed mogelijk is om met jonge kinderen aan exemplarisch onderwijs te doen. Je moet er echter niet vanuit gaan dat het heel snel gaat. Er zijn soms grote omwegen nodig en de aanpak van de midden- en bovenbouw werkt niet. Maar als je niet te moeilijk begint, het proces langzaam opbouwt en onderwerpen kiest die dicht bij de belevingswereld van de kinderen liggen, gaan ze er helemaal voor. Als je de goede vragen stelt, kun je hun echt leren denken.’

‘Gewoon goed luisteren’

Ook bij de miniatuur ‘Geluiden’ waren kleuters volgens Andrea erg betrokken. Ze kregen de opdracht op zoek te gaan naar de geluiden om hen heen en deze met elkaar na te bootsen. Na enige tijd kwam er een ‘geluidszoeker’ in de klas, die voor een koning geluiden verzamelde. Op zijn vraag of het klopte dat de leerlingen daar ook mee bezig waren, antwoordde een leerling: ‘Wij verzamelen eigenlijk klinken’. Wijzend naar enkele afbeeldingen ging de leerling verder: ‘Kijk, die klinken hebben we allemaal. Die eerste klink daar, met die klok, gaat zo’ (en daarbij tikte hij onder zijn stoel); ‘die tweede met die container gaat zo’ (en toen trommelde hij met zijn voeten). Op de vraag van de geluidszoeker een vogel na te doen kreeg deze te horen waar de leerlingen al die tijd in getraind waren: ‘U moet de volgende keer gewoon goed luisteren, dan hoort u vanzelf de klink.’

Onderwijs dat echt diepgang heeft

‘Bij exemplarisch onderwijs leren kinderen twee keer zoveel als op een gewone middag’, vindt Erna. ‘Er komen in een exempel of miniatuur niet alleen meerdere vakgebieden tegelijk aan de orde, de leerlingen leren – op hun eigen niveau – ook veel beter kijken en luisteren en dieper nadenken. Dat geeft een enorme betrokkenheid op een onderwerp. Andrea gaf daar al voorbeelden van. Onze collega’s die bezig zijn geweest met ‘De vogeltrek’ en ‘De wolken’ vertelden nadien dat leerlingen er weken later nog op terugkwamen als ze iets bijzonders in de lucht zagen. Zelf heb ik onder meer gewerkt met het exempel ‘De gebroeders Wright’ in groep 4. Wat ontdekken kinderen veel als je hen echt goed laat kijken! En wat een creativiteit leggen ze

soms aan de dag, zowel in denken als in doen. Ik liet de klas buiten, op een rustige plek, tien minuten vogels observeren vanuit de vraag 'Hoe zou ik kunnen leren vliegen?' In het plenaire gesprek daarna noemden ze

diepgaande vraagstukken kunnen bij exemplarisch onderwijs trouwens zomaar ter sprake komen. Bij onderwijs over vulkanen in mijn eigen groep 7 raakten de leerlingen bijvoorbeeld niet alleen onder de indruk

'Wat een creativiteit leggen kinderen soms aan de dag, zowel in denken als in doen'

kenmerken die we verderop echt nodig hadden, zoals de vorm en het materiaal van de vleugels en het feit dat tijdens het vliegen de vleugels stil hangen. Na het maken van een eigen parachute waarmee ze voor zover dat ging mochten proberen te zweven, daagde ik de kinderen uit vliegtuigjes te vouwen die zo ver mogelijk zouden komen. In het gesprek over de vraag waarom het ene vliegtuigje verder vloog dan het andere brachten de kinderen zelf het begrip 'evenwicht' in. Toen ik in een bepaalde act vertelde dat een man uit Frankrijk, Otto Lilienthal, dodelijk verongelukt is tijdens een poging om te vliegen, kwam bij de kinderen als vanzelf de vraag op of vliegen eigenlijk wel verantwoord is. Dit soort dingen vind ik heel bijzonder. Ook andere

van de werking van een vulkaan, maar brachten ze ook een ethische vraag naar voren brachten: waarom willen mensen leven om zo'n vulkaan?

André Frietema vult aan dat het hem opvalt dat er bij exemplarisch onderwijs in de klas veel vaker dan anders sprake is van verwondering over Gods schepping. Andrea haakt daarop in met een voorbeeld: 'Toen ik met groep 1 en 2 bezig was met het thema geluiden, zei een jongen opeens dat hij het het allermooist vond dat we de geluiden van de Heere God hebben gekregen. Het was nog wel zo'n jongen die zelden rustig op zijn stoel zit. Een klasgenootje vroeg "Wanneer maakte de Heere God de geluiden dan eigenlijk?" Zijn antwoord:

De geïnterviewden en enkele kinderen van De Wartburg

“Dat weet ik niet precies, maar Hij maakte de aarde in zes dagen. Elke dag schiep Hij iets anders.” Van zo’n antwoord word ik stil.’

‘Het hele jaar door ’s middags exemplarisch onderwijs’

Dat De Wartburg verder wil met exemplarisch onderwijs zal duidelijk zijn. De afgelopen tijd is de frequentie van het uitvoeren van exempels en miniaturen opgevoerd. Dit schooljaar zijn er op de school drie weken waarin de zaakvakken geclusterd, soms op exemplarische wijze, worden geven. Daarnaast zijn er dit jaar twee exemplarische weken. Van tevoren krijgen de leerkrachten tijd om deze voor te bereiden. Conceptstukken sturen ze op naar Bert Kalkman en Willemieke Reijnoudt, die hen tijdens speciaal daarvoor ingelaste studiedagen komen coachen. Daarbij krijgen de leerkrachten met name feedback op de vragen die ze aan de orde willen laten komen.

Op de langere termijn wil De Wartburg het hele jaar door ’s middags exemplarisch onderwijs geven. Hoe dit exact vorm krijgt, zal een zoektocht worden. Naast de al genoemde exempels en miniaturen heeft de school onder andere de volgende thema’s ontwikkeld en/of uitgevoerd: ‘Het herfstblad’, ‘Bomen’, ‘De brandweer’, ‘Van ei tot kuiken’, ‘Nederland – waterland’, ‘Van graan tot brood’, ‘Monet’, ‘Rijkdom en armoede’.

Dat nieuwe onderwijsvormen nieuwe vragen en maatregelen oproepen, blijkt onder meer uit het feit dat Erna in kaart wil gaan brengen welke klas nu precies welk thema heeft gevolgd. Want er moet natuurlijk worden voorkomen dat kinderen die een bepaald thema al hebben gehad dat in een volgende groep nogmaals krijgen.

Of de leerkrachten dan draaiboeken maken of lenen die centraal worden bewaard en door alle collega’s gebruikt mogen worden? Dat is een lastige vraag. De school is daar nog niet uit. Erna spreekt er met gemengde gevoelens over: ‘Natuurlijk is het prettig om aan de slag te kunnen met iets dat min of meer klaar ligt. Er is echter ook een gevaar: voor je het weet, ga je ermee om als met een les uit een methode. Zelf word ik daar op een bepaalde manier onzeker van. Stel dat ik niet op het punt kom waar een ander met zijn klas wel

komt. Dat zou ik heel vervelend vinden. Als je je eigen exemplarisch of miniatuur maakt, kost dat natuurlijk veel tijd. Je hebt dan echter veel dieper over het onderwerp nagedacht en daardoor kun je je gemakkelijker flexibel opstellen in de klas.’

Andere nieuwe vragen waar de school mee te maken krijgt zijn: hoe vinden we nieuwe leerkrachten die ervaring hebben met exemplarisch onderwijs, hoe scholen we startende leerkrachten bij en hoe gaan we om met leerkrachten die tijdens hun sollicitatiegesprek zeggen dat ze voor exemplarisch onderwijs willen gaan, maar na enige tijd onverhoopt de moed opgeven? ‘Ik denk dat ik nieuwbenoemden een intentieverklaring laat ondertekenen waarin ze aangeven dat ze zich ervoor in zullen zetten om exemplarisch onderwijs gestalte te geven’, zegt André Frietema over deze laatste vraag.

Vruchten

‘Op onze zoektocht naar goed onderwijs zijn we intussen op een punt gekomen waarop we eigenlijk niet meer terugkunnen’, stelt Frietema nog aan de orde. ‘Jaarlijks investeren we flinke bedragen in exemplarisch onderwijs, zowel qua voorbereidingstijd als qua kosten van coaching en veel nieuw aan te schaffen materialen. Gelukkig mogen we constateren dat de ingeslagen weg ons oplevert waar we naar op zoek waren. Zonder dat we het zelf ieder moment zien, zijn we echt gegroeid in onze manier van lesgeven. Zwitserse studenten die hier op verzoek van *Driestar educatief* in de klas kwamen kijken, wezen ons daar laatst nog op. Ze gaven aan dat onze leerlingen echt goed naar elkaar kunnen luisteren. Dat is duidelijk een vrucht van het gewend zijn om socratische gesprekken te voeren. De leerkrachten kunnen bijna niet meer anders en passen de principes van exemplarisch onderwijs waar mogelijk ook in gewone lessen toen. De meeste kinderen zijn enorm enthousiast als er een exemplarisch op het programma staat, al moet worden gezegd dat er ook altijd leerlingen zijn die zeggen niet van denken te houden. Die leerlingen ten spijt geeft zo’n uitspraak wel aan dat we iets moois bereiken: kinderen worden veel meer dan voorheen geprikkeld tot nadenken. Terug willen we dan ook zeker niet.’